

1. עמותת הפורום החילוני איגוד השכונות והיישובים החופשיים (ע"ר)
2. פרופ' יורם הרפז
3. ד"ר אמנון כרמון
4. ד"ר אברהם פרנק
5. רוני בריזון
6. אלון באב"ד
7. ויקטור בר
8. מיה הולץ אבי-גיא
9. גלית הנביא אלנקווה
10. יפתח טיגל
11. נוגה ירושלמי
12. איתמר מזעקי
13. אריק סגל
14. דפנה פילוסוף
15. אורי קרמן

ע"י ב"כ דב קרנר ו/או טל עברי
עברי, קרנר ושות' משרד עורכי דין
מרח' אופנהיימר 7, רחובות
טל': 08-6226161 פקס: 08-9366660
כתובת דואר אלקטרוני: office@ivri-kerner.co.il

העותרים

ובין:

שר החינוך, מר נפתלי בנט

באמצעות פרקליטות המדינה- מחלקת בג"צים
רח' צלאח א-דין 29, ירושלים
טל': 02-6466588, פקס: 02-6467011

המשיב

עתירה למתן צו על תנאי

מוגשת בזאת עתירה למתן צו על תנאי כנגד המשיב כדלהלן:

1. צו על תנאי כנגד המשיב המורה לו להתייצב וליתן טעם מדוע לא יבוטל, החל משנת הלימודים הבאה, מקצוע הלימוד יתרבות יהודית - ישראלית ותופסק לאלתר הפעלתה של תכנית הלימודים שנבנתה עבורו בבתי הספר הממלכתיים.

לחילופין – מדוע לא תוגדר תכנית לימודים זו כתכנית ייחודית לבחירה, ויתאפשר לקהל ציבור התלמידים החילוני והוריהם לבחור אם ללמוד אותה אם לאו.

בקשה לדיון דחוף

בית המשפט הנכבד מתבקש לקבוע מועד מוקדם ככל הניתן לדיון בעתירה זו, וזאת על מנת שניתן יהיה, בכפוף להכרעה בעתירה, ליתן לגורמים הרלוונטיים שהות זמן מספקת להיערך מבעוד מועד לקראת שנת הלימודים הבאה.

ואלה נימוקי העתירה:

א. פתח דבר

"...לא כן החילוני מתוך בחירה. במה הוא חילוני? קודם-כל בנטילת אחריות, ובאחריות שאין לה מקור מחוץ לו ...

חילוני אינו חילוני מחמת ש"נתרוקן לו", מחמת ש"אמונתו נתייבשה", אלא מחמת שבחר לעמוד בעולם על חזקתו שלו, בלתי מודה באמונת הדתי, ובלתי נדון לחיי אמונה אחת, כל-כוללת, שלימה מאופק עד אופק, ... להיות חילוני, זה להיות בעל תביעה לריבונות על חייו. בלתי מחויב מראש למצוות או לחיובים שלא באו מהכרעתו ומהסכמתו האוטונומית, לרבות חולשתו, שגיאותיו ומחיר השגיאות, שעל ראשו.

החילוני הוא מי שמקבל עליו עמידה מתמדת במצב מהפכני. אין לו את מי להאשים ואין לו אל מי לפנות. כל האחריות עליו. האחריות ומחירה, האחריות וכאב בדידותה, אבל גם האחריות וריבונותה. הוא בעול אחריותו שבחר בה. הכל עליו עד שיימצא לו מה שיימצא, אם יימצא, ובלבד שתתיישב לו עם בחירתו וחופש רצונו - ואם לא - לא. הוא מבקש לעמוד בלא הזה, ככל האפשר, בלי להתפשר מדי. ובלי לרוץ מהר מדי לחפש לו הקלה או שלוה"

"עוז להיות חילוני" (ס.יזהר)¹

2. הציבור החילוני במדינת ישראל הוא ציבור מובחן בעל תפיסת עולם מבוססת.
3. ציבור זה שולח את ילדיו למוסדות חינוך השייכים ל**זרם החינוך הממלכתי**, תוך כוונה לממש את זכותו וחובתו החוקית, כאפטרופסיים של ילדיו, להקנות להם חינוך ההולם את עולם הערכים שלהם כאשר זכות זו כוללת בחובה, בין השאר, את הפריבילגיה, הנגזרת מן החירות ל**חופש מדת**, להימנע מהקניית חינוך דתי/בעל מאפיינים דתיים, לילדיהם.
4. עתירה זו הינה תולדה של פגיעה אנושה ולא חוקית בזכות זו של אזרחיה החילוניים של מדינת ישראל, בדמות מקצוע הלימוד "**תרבות יהודית ישראלית**" ותכנית הלימודים שנכתבה עבורו – **בין השאר בניגוד גמור להמלצות ועדת שנהר, בראשותה של פרופסור עליזה שנהר אשר חוות דעתה מצורפת לעתירה זו כנספח 12** - שנכפתה על ילדיהם, באופן המטשטש את אופיו של זרם החינוך הממלכתי, עד הפיכתו, בדרך פעולה פסולה שעולה כדי חוסר סמכות היורדת לשורשו של עניין וכן פעולה לא סבירה באופן קיצוני המונעת משיקולים זרים - לבבואה של זרם החינוך הממלכתי המשלב.
5. פגיעה זאת אף מתעצמת כאשר היא באה על רקע תהליך מתמשך שעובר על מערכת החינוך הממלכתי בשנים האחרונות, שמתבטא, בין היתר, בהפרת האיזון בין לימודים כלליים ללימודים יהודיים לטובת הלימודים היהודיים (לרבות בדרך של צמצום החלקים הכלליים וחיזוק החלקים היהודיים במקצועות כמו היסטוריה וספרות, הרחבת הוראת לימודי התנ"ך לגן הילדים וכתה א', צמצום ניכר בהוראת מקצועות האמנויות והיעדר לימודי פילוסופיה כמקצוע כללי שאינו קשור ליהדות), שילוב טקסטים דתיים בחומרי לימוד במקצועות שונים ומגוונים (משפה ולשון דרך גאוגרפיה וזהירות בדרכים ועד מתמטיקה ומדעים), יצירת טקסים חדשים דתיים ושינוי אופיים של טקסים קיימים כך שיקבלו אופי דתי יותר ועוד.

¹ o. יזהר - קטע מתוך "עוז להיות חילוני". "שדמות", 1981, "יהדות חופשית" מס' 20, אוקטובר 2000.

ב. הצדדים לעתירה

6. העותרת 1, עמותת הפורום החילוני איגוד השכונות והיישובים החופשיים (להלן: "הפורום חילוני"), הינה עמותה אשר מטרתה מאבק בניסיונות הפגיעה בצביון החיים החילוני, ואשר מרכזת את מאמציה במאבק בתופעת ההדתה במערכת החינוך הממלכתית.
7. העותר 2, פרופ' יורם הרפז, הינו מרצה לחינוך במכללה האקדמית בית ברל, ובעברו מנהל מכון מנדל למנהיגות חינוכית ועורך ביטאון "הד החינוך".
8. העותר 3, ד"ר אמנון כרמון, הינו ראש החטיבה לחינוך במכללת ספיר, ומרצה לחינוך במכללת בית ברל. בעברו שימש כמנהל מכון כרם להכשרת מורים לחינוך הומניסטי יהודי.
9. העותר 4, ד"ר אברהם פרנק, הינו חוקר חינוך ומנהל תיכון בדימוס.
10. העותר 5, מר רוני בריזון, שימש כחבר כנסת בכנסת ה-16 מטעם רשימת "שינוי" והיה נציג סיעה זו בכנסת בקשר לנושאי דת ומדינה. שימש, בין השנים 2007-2011, כציר כלכלי ופיננסי למוסדות האיחוד האירופי בבריסל.
11. העותרים 6-15 הינם הורים לתלמידים במערכת החינוך הממלכתית – מהרצליה, נתניה, תל אביב, קריית אונו, הוד השרון, נס ציונה, רחובות, עומר, תל מונד וגבעתיים, בהתאמה – הלומדים השנה את המקצוע "תרבות יהודית – ישראלית".
12. המשיב, שר החינוך, הינו השר הממונה על מערכת החינוך בישראל, וזאת, בין השאר, מכח הוראות **חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג – 1953**.

ג. התשתית העובדתית

ג(1) חקיקת חוק החינוך הממלכתי והקמת זרם החינוך הממלכתי דתי

13. **חוק החינוך הממלכתי, תשי"ג – 1953** (להלן: "חוק החינוך הממלכתי"), אשר התקבל בכנסת ביום 12.8.53, התייחס וקבע, בבסיסו, שתי מערכות חינוך מרכזיות:
 - 13.1. **האחת** – "חינוך ממלכתי" (להלן: "**מערכת החינוך הכללית**") – אשר מטרתה הייתה הקניית חינוך בהתאם לתכנית לימודים, בפיקוחו של השר הרלוונטי, **ללא זיקה לגוף מפלגתי, עדתי או ארגון אחר מחוץ לממשלה**;
 - 13.2. **השנייה** – "חינוך ממלכתי דתי" – אשר מטרתה הקניית חינוך למי שאורחות חייו ומוסדותיו הם דתיים².
14. מכוח חוק החינוך הממלכתי נקבע, כי בבסיס מערכת החינוך תעמוד תכנית הלימודים, אשר מטרתה הינה השגת מטרות החוק בכל מוסדות החינוך הרשמיים³, כאשר לצידה של תכנית הלימודים יקבעו, על ידי שר החינוך, "**תוכניות השלמה**", קרי – תכנית לימודים אשר תקיף לא יותר מ- 25% משעות הלימודים, כאשר למערכת החינוך הממלכתית דתית יוחדו תוכניות השלמה ייחודיות, שיכללו לימודי תורה שבכתב ובעל פה ויכוונו לאורח חיים דתי.
15. חשוב לציין, כי מכוחו של חוק החינוך הממלכתי הוקמה **מועצה למערכת החינוך הממלכתי-דתי** ונקבע כי על שר החינוך להיוועץ בה בעניינים שונים ואף לקבל את הסכמתה לקביעתן של **תוכניות השלמה לזרם זה**.

² ראה את נוסחו המקורי של החוק, כפי שהוא מופיע ברשומות – ט' באלול תשי"ג – 131 – מיום 20.8.53.

³ ראה סעיף 1 לחוק החינוך הממלכתי.

16. לעומת זאת, **למערכת החינוך הכללית לא הוקמה מועצה דומה**, באופן אשר הותיר בידי שר החינוך סמכויות רחבות יותר באשר לקביעתן של תוכניות לימוד ותוכניות השלמה, אשר מחויבות בהתאמה לאופי מערכת חינוך זו.
17. עוד נציין, כי חוק החינוך הממלכתי אפשר, כבר בגרסתו המקורית, להורי התלמידים במוסד אותו פוקדים ילדיהם, השפעה מסוימת בתכני תוכניות ההשלמה שילמדו בו, וזאת בדרך של הצעת תוכניות השלמה חלופיות לאלה שיקבע השר⁴.

ג(2) הקמת וועדת שנהר ופרסום המלצותיה

18. בשנת 1991, הוקמה על ידי שר החינוך דאז, מר זבולון המר, 'הוועדה לבדיקת מצב לימודי היהדות בחינוך הממלכתי', בראשה עמדה פרופסור עליזה שנהר (להלן: **"וועדת שנהר"**).
- מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק כתב המינוי של ועדת שנהר, **כנספח 1**.
19. מטרת הוועדה הייתה, כפי שהיא מפורטת בהמלצותיה, בחינה מחודשת של מקומם של לימודי היהדות במערכת החינוך הכללית, וזאת הן לנוכח תמורות שעברו על העם היהודי במרוצת 100 השנים האחרונות, שעיקרם היציאה מהגטו, ההשכלה, הלאומיות היהודית והציונות, העליות, השואה והקמת המדינה, והן ובפרט לנוכח תהליכים שהתחוללו במדינת ישראל שתמציתם - קליטה מסיבית של עולים וכן יצירתה של תרבות וערכים אישיים וחברתיים המתבססים על בחירה, דיאלוג וחיי יצירה בעולם פתוח.
20. הנחת היסוד של חברי הוועדה הייתה כי, מערכת החינוך הממלכתית הכללית נועדה לשרת את **הציבור החילוני, החופשי**, אשר בתי הספר שלה מתאפיינים בפלורליזם עקרוני ובפתיחות למגוון דעות והשקפות, ביחס החיובי לזכויות אדם ולחיים דמוקרטיים, בזיקתם לתרבות עולם, בתפיסתם המודעת לחילופי העתים ולתמורות ההיסטוריות, בזיקתם לתרבות העולם וביחס החיובי למדעי הטבע המתפתחים.
21. חברי הוועדה זיהו, כי הפלורליזם של החינוך הכללי והצורך המתמיד להתמודד עם זרמי מחשבה והשקפות עולם מגוונות טומנים בחובם מתח פנימי, והגיעו למסקנה, כי יש להתמודד עם מתח זה לא בדרך של התעלמות וטשטוש אלא דווקא בכלים דמוקרטיים ומתוך כבוד וסובלנות לדעות שונות ומתוך נכונות לקבל את החדש והשונה - **תוך ראיית לימודי היהדות כחלק מהלימודים ההומניסטיים**, שבמרכזם עומדים **פיתוח היצירתיות מתוך דיאלוג חופשי** עם מגוון גילוייה של הרוח האנושית.
22. הדרך לעשות זאת, כך סברו חברי הוועדה, הינה הכשרת עתודת מורים והכנת תכניות לימודים וחומרי למידה **ההולמים את השקפת עולמו וערכיו של הציבור החילוני**, ותוך הנחיית בתי הספר של מערכת החינוך הכללית שלא להיכנע לקנאות, אלא דווקא **לעודד את הציבור החילוני לגווננו לבטא את ערכיו, לפתח את תרבותו ולבקר את הישגיו**.
23. עקרונות ומסקנות וועדת שנהר פורסמו בשנת 1994 תחת הכותרת **"עם ועולם – תרבות יהודית בעולם משתנה"**, ותמציתן הינן כדלהלן:
- 23.1. בהוראת תולדות ישראל ותרבותו יש להדגיש את היסוד המדעי – ביקורתי, במיוחד בבית הספר העל יסודי ;

⁴ ראה סעיף 6 לחוק החינוך הממלכתי.

23.2. הוראת תולדות ישראל, יצירתו ותרבותו היא מכשיר מרכזי לסוציאליזציה לאומית ותרבותית של התלמידים. **לפיכך אין ללמדם בדפוסים של הפיכת לב**, של יתינוקות שנשברו, ויש להימנע מהעמדת לימוד תולדות עם ישראל, יצירתו ותרבותו בהקשר של הסתגרות או הטפה;

23.3. יש לבנות את תכנית הלימודים במקצועות היהדות סביב ארבעה צירים מרכזיים – (א) **תרבות יהודית - אוניברסלית** (ב) עברית (ג) ציונות (ד) ארץ ישראל;

23.4. יש לחתור ללימוד מקצועות היהדות באופן שידגיש את אופיים **כמקצועות הומניסטיים, מנחילי תרבות וערכים**, המעניקים כלים לבניית השקפת עולם;

23.5. יש לשלב בין מקצועות היהדות לבין המקצועות ההומניסטיים המקבילים, תוך אימוץ גישה אינטר-דיסציפלינרית;

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק דוח "עם ועולם" – תרבות יהודית בעולם משתנה, המלצות וועדת שנהר, **כנספח 2**.

24. מאז פרסומן, אמצו שרי החינוך השונים את דוח וועדת שנהר כבסיס למדיניותם בכל הנוגע לעיסוק בזהות היהודית במערכת החינוך הכללית, אך עד היום לא יושם הדוח, על עקרונותיו והמלצותיו, במלואו.

25. במהלך השנים שחלפו ממועד פרסום מסקנות והמלצות וועדת שנהר, לא קפאה מערכת החינוך, בכל הנוגע ללימודי היהדות ו/או לזהות היהודית, על שמריה; אלא דווקא להיפך, העמיקה את רבדיה, ויצרה, בתוכה, מערכות נוספות, במטרה ליתן מענה לציבור התלמידים/הוריהם, אשר **מבקש**, מחוץ למסגרת החינוך ממלכתי דתי, להעמיק בלימודי היהדות ו/או הזהות היהודית, זאת כפי שיפורט להלן.

ג(3) הקמת מערכות החינוך המשלבת ותל"י

תכנית תל"י

26. תוכנית תל"י (ראשי תיבות של 'תגבור לימודי יהדות'), היא תוכנית חינוכית שמפעילה קרן תל"י בשיתוף משרד החינוך. מטרתה של תוכנית זו הינה - לתגבר את לימודי היהדות ברוח פלורליסטית **במסגרת חיי היומיום של החינוך הממלכתי כללי**.

27. למיטב ידיעת העותרים, כיום פועלים, **ברחבי הארץ** (מנהריה שבצפון ועד אילת בדרום), למעלה מ- 300 בתי-ספר וכיתות גן השייכים לתוכנית תל"י.

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק מפת⁵ פריסת בתי הספר שמפעילים את תוכנית תל"י ברחבי הארץ, **כנספח 3**.

28. תמצית וחזון תוכנית תל"י הם כדלהלן:

28.1. יצירת רצף חינוכי במערכת החינוך הממלכתית של תגבור לימודי היהדות, שמטרתו בניית **זהות יהודית-ישראלית**.

28.2. עיצוב אישיות רחבת אופקים שעולמה מורכב **הן מרובדי המורשת היהודית והן מרובדי התרבות הכללית**.

28.3. חיזוק תחושת שייכות ומחויבות לעם היהודי, למורשתו ולהמשכיותו.

⁵ לקוחה מתוך אתר האינטרנט של קרן תל"י – www.tali.org.il

29. הצטרפות בתי הספר, הן היסודיים והן התיכוניים, לתוכנית תל"י – כך שיוגדרו יבתי ספר תל"י, הינה על בסיס וולונטרי וכפופה למספר תנאים, וביניהם: (א) הסכמה עקרונית של הרשות המקומית (ב) אישור המפקח הכולל של בית הספר להצטרפות לתוכנית (ג) שיתוף כל גורמי קהילת בית הספר, ובכלל זה ההנהלה, הצוות הפדגוגי וכן הורי התלמידים (ד) נכונות בית הספר להיכנס לתהליך רב שנתי עד הכרתו כ'בית ספר תל"י'.

30. תוכנית תל"י מהווה חלופה חינוכית במסגרת מערכת החינוך הכללית, הנתונה לבחירה יזומה של הגורמים הרלוונטיים ובעיקרם הורי התלמידים שחפצים בחינוך יהודי לילדיהם.

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק חוזר מנכ"ל 3.1-20 תכנית תל"י (תגבור לימודי יהדות), מיום 1.5.03 וכן תכנית הלימודים – תגבור לימודי יהדות לבתי ספר תל"י, כנספחים 4 – 4ב, בהתאמה.

חינוך ממלכתי משלב

31. בצד מערכות החינוך הממלכתי והחינוך הממלכתי – דתי, וכן בצד תוכנית תל"י, אשר הינה, כאמור, חלופה חינוכית במסגרת החינוך הממלכתי הכללי, הוקמה, במסגרת תיקון מס' 10 של חוק החינוך הממלכתי⁶, מערכת חינוך נוספת ושמה - 'החינוך הממלכתי המשלב'.

32. מטרת הקמתה של מערכת נוספת זו, זאת כפי שעולה מדברי ההסבר שנלוו לתיקון זה של חוק החינוך הממלכתי⁷, הייתה הענקת "חינוך שיכלול לימוד מקורות יהודיים בהיקף רחב ובאופן מעמיק, תוך שימת דגש על עיסוק בזהות יהודית..." באופן אשר יאפשר "לתת ביטוי לרצון תלמידים והוריהם לקבל חינוך ממלכתי המשלב בתכנית הלימודים שלו לימודי יהדות מוגברים, תוך שימת דגש על עיסוק בזהות יהודית."

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק הצעת חוק חינוך ממלכתי (תיקון מס' 10), מיום 23.6.08, כנספח 5.

33. בחוזר מנכ"ל מטעם משרד החינוך, הוגדרו ופורטו מטרותיה ועקרונותיה של מערכת החינוך המשלבת, ובין השאר:

33.1 לשלב בתוכנית הלימודים לימוד מקורות יהודיים וציוניים בהיקף רחב, תוך שימת דגש על העיסוק בזהות היהודית ציונית ועל חינוך לערכי הסובלנות במורשת ישראל.

33.2 ללמד תוכנית המתגברת את לימודי היהדות והציונות כתוספת לתכנית הלימודים הרשמיות של משרד החינוך/תכנית הליבה.

33.3 לאפשר לתלמידים היכרות מעמיקה וזיקה להשקפת העולם היהודית-ציונית.

33.4 להכיר לתלמידים מושגים מעולם התפילה כמו 'סידור', 'מחזור', 'חזן', 'ארון קודש', תוך קיום דיון בשאלות העולות אצל תלמידים שאינם מחויבים להלכה:
האם יש מקום לתפילה בחיים? אל מי מתפללים? האם התפילה היא צורך אנושי?
האם יש מקום לתפילה אישית?

⁶ ראה תיקון מס' 10 (תשס"ח – 2008) וכן סעיפים 1 ו-4 לחוק חינוך ממלכתי.
⁷ ראה הצעת חוק חינוך ממלכתי (תיקון מס' 10) (חינוך ממלכתי משלב) התשס"ח – 2008 - http://www.nevo.co.il/Law_word/law16/knesset-238.pdf

- 33.5. תגבור לימודי היהדות יהיה בתחומי לימודי התנ"ך, תורה שבעל פה, מחשבת ישראל ותולדות עם ישראל ומדינת ישראל, כך שהתלמידים יתוודעו לתחומי היצירה המגוונים בתרבות ישראל במהלך הדורות.
- 33.6. צוות המורים והמחנכים יהיה בעל השקפת עולם פלורליסטית ויחנך לערכים יהודיים וציוניים, לשוויון ולסובלנות כלפי בעלי זהויות דתיות מגוונות.
- מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק חוזר מנכ"ל תשע"ב/8(א) מיום 1.4.12, ובו הנחיות לבתי ספר המבקשים להיחשב בתי ספר משלבים, מיום 1.4.12, כנספח 6.
34. בדומה לתכנית תל"י, הפיכת מוסד חינוך למוסד חינוך ממלכתי משלב' הינה על בסיס וולונטרי, והיא כפופה למספר תנאים, שהעיקרי בהם הוא דרישה של הורי שני שלישים לפחות מכלל התלמידים⁸ במוסד חינוך רשמי ולגבי מוסד חינוך שהוא מוסד החינוך הרשמי היחיד ברשות חינוך מקומית – של הורי 90% לפחות מכלל התלמידים.
35. דרישות נוספות, הרלוונטיות לעניינו, להפיכת מוסד חינוך למוסד חינוך ממלכתי משלב', מוגדרות בסעיף 3 של תקנות חינוך ממלכתי (מוסד חינוך ממלכתי משלב), תשע"ב – 2012 - הן תולדה הן של הצורך בקבלת הסכמה מועדת של הורי התלמידים, והן של הצורך לוודא כי להורי התלמידים, שמהלך זה לא מקובל עליהם, קיימת ברירה אחרת, ותמציתן הוא:
- 35.1. דרישת/הסכמת ההורים תהיה בכתב;
- 35.2. דרישת/הסכמת ההורים תינתן רק לאחר שמנהל בית המוסד החינוכי הסביר להורים - באמצעות מסמך בכתב שיופץ לכלל הורי התלמידים - את משמעות הסכמתם;
- 35.3. הממונה⁹ השתכנע, לאחר התייעצות עם רשם הרשות המקומית כי קיים שיבוץ חלופי סביר לתלמידים שהוריהם לא הביעו הסכמה להפיכת מוסד החינוך למשלב;
- 35.4. מוסד החינוך יקיים אורח חיים מותאם הן לאורח חיים דתי, והן לאורח חיים שאינו דתי, תוך גילוי סובלנות מרבית לצורת לבוש ולסממנים חיצוניים;
- 35.5. הכנת חוות דעת שתתייחס בין השאר להשלכות האפשריות של הפיכת מוסד החינוך למשלב על סוגיות של רישום ואזורי רישום;
36. כמו כן חשוב לציין, כי הקמת מערכת החינוך הממלכתי המשלב, כללה, בדומה לחינוך הממלכתי דתי, הקמת 'מועצה לחינוך ממלכתי משלב' עמה חייב שר החינוך להיוועץ בעניינים שונים ואף לקבל את הסכמתה לקביעתן של תוכניות השלמה המותאמות למערכת חינוך זו¹⁰.
37. עוד נקבע, שוב בדומה למערכת החינוך הממלכתית דתית, כי גם במוסדות החינוך הממלכתי משלב יונהגו תוכניות השלמה ייחודיות, שמטרתן – "לימוד מקורות יהודיים בהיקף רחב ובאופן מעמיק, תוך שימת דגש על עיסוק בזהות יהודית ועל חינוך לערכי הסובלנות במורשת ישראל ולקיום חיים משותפים וברית ייעוד וגורל בין כל חלקי העם בישראל ובתפוצות."

8 ראה סעיף 4ב(א)2 לחוק החינוך הממלכתי.

⁹ קרי – מי שהשר הסמיך לממונה במשרד החינוך על החינוך הממלכתי המשלב. ראה סעיף 1 לתקנות אלה.
¹⁰ ראה סעיפים 5 ו-13 לחוק החינוך הממלכתי.

38. מהאמור לעיל עד כה עולה בבירור, כי מערכת החינוך במתכונתה הנוכחית, ועוד עובר להפעלתה של תכנית הלימודים נשוא עתירה זו:

- 38.1. כבר כוללת מגוון מתכונות/פלטפורמות/מערכות חינוך, אשר נותנות מענה למכלול גווני אוכלוסיית התלמידים בישראל, בהתייחס לאמונה/אורח החיים הדתי, החל ממערכת החינוך הממלכתית – דתית, עובר דרך מערכת החינוך הממלכתית משלבת ודרך מערכת החינוך הכללית, אשר מאפשרת הפעלת בתי ספר בהתאם לתכנית תל"י.
- 38.2. כך, לכל הורה, בין אם הוא רואה עצמו כדתי, המבקש כי ילדיו יתחנכו במוסד חינוכי בעל מאפיינים דתיים מובהקים ובין אם הוא רואה עצמו כמסורתי או אף חילוני בעל זיקה למסורת, המבקש כי ילדיו יתחנכו במוסד חינוכי בעל מאפיינים משלבים, קיימת זכות בחירה, למצוא עבורם את המענה המתאים.
- 38.3. כבר מאפשרת למפעילי/תלמידי מערכות החינוך הנמצאות 'על הקשת האמונתית' שליטה בתכני הלימוד במוסדותיהם, וזאת באמצעות מועצות חינוך נפרדות, הן למערכת החינוך הממלכתית – דתית, והן למערכת החינוך הממלכתית – משלבת.
- 38.4. מייחדת (בבחינת – ברירת מחדל) לבעלי אורח החיים החילוני, המבקשים שילדיהם יתחנכו במוסדות המשמרים את אורח חייהם, את מוסדות מערכת החינוך הכללית, שם הם מהווים, למעשה, CAPTIVE AUDIENCE (קהל שבוי), אשר שליטתו בתכני תוכניות הלימודים - לרבות בשל היעדר גוף בדומה למועצות החינוך שהוקמו ויוחדו למערכות החינוך הממלכתית דתית והממלכתית משלבת – הינה מצומצמת ביותר ולמעשה מוגבלת לאפשרות עקרונית, אם כי לא מאד מעשית, של החלפת תכנית השלמה אחת באחרת – פעולה שגם היא דורשת את אישור שר החינוך.
39. זאת ועוד; מקצועות הלימוד הנלמדים במסגרת תכנית היסוד – הליבה – במערכת החינוך הכללית, 'רוויים', כבר כיום – כתוצאה של מגמה שהלכה והתעצמה במהלך השנים האחרונות – בנושאים וטקסטים הלקוחים ממקורות יהודיים – אמוניים.
40. דוגמאות לכך קיימות אין ספור - והן פרושות לאורך כל שנות הלימוד החל מכיתה א' ואילך, במבחר מקצועות כגון תנ"ך, היסטוריה, שפה, ספרות ואף לימודי האזרחות.
41. לשם סבר את האוזן נפנה אל תכנית הלימודים בחינוך לשוני, המחייבת, כאחד מההישגים הנדרשים בה, "קריאת טקסטים מן המקורות היהודיים כחלק בלתי נפרד מהמורשת התרבותית ותוך עמידה על ייחודם הלשוני"
- מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק תכנית הלימודים חינוך לשוני: עברית – שפה ספרות ותרבות – הישג נדרש 7', כנספח 7.
42. עוד נפנה אל 'תכנית הלימודים בתנ"ך הממלכתית', אשר פורסמה לקראת שנת הלימודים הנוכחית, ואשר מפרטת את לימוד מקצוע זה בכל טווח הגילאים מגן הילדים ועד לכיתה י"ב, עוסקת בלימוד אינטנסיבי של ספר התנ"ך, בלוח השנה ומועדיו, בסוגיות ערכיות כפי שהן באות לידי ביטוי במקורות יהודיים – דתיים, והכל כבסיס – "להבנת היבטים עיקריים בהיסטוריה היהודית ישראלית, במורשת ובאמונותיה" ובמטרה כי התלמידים "ידעו את עיקרי הסיפור התנ"כי...תוך חתירה להפקת משמעות ורלוונטיות לחייהם".

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק 'תכנית הלימודים בתנ"ך ממלכתי – מגן ילדים ועד כיתה י"ב' – עמ' 1-30 (לרבות פתח דבר, מבוא ורקע, מבוא ותפיסה רעיונית והיבטים פדגוגיים), **כנספח 8.**

43. לא למותר לציין, כי מגמה זו של התמקדות בתכנים העוסקים בלימוד תולדות ישראל, תוך בחירה בפרספקטיבה צרה ומסתגרת, אינה פוסחת אף על מבחני הברורות, זאת כפי שעולה ממחקרו של ד"ר אריה קיזל, ראש החוג ללמידה והוראה באוניברסיטת חיפה.

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק 'שאלון הברורות בהיסטוריה: אין עולם, אין היסטוריה כללית, יש רק יהודים וישראל' – ד"ר אריה קיזל, **כנספח 9.**

44. זהו הרקע, זהו הקונטקסט, ליצירתה של תכנית הלימודים נשוא עתירה זו.

ג(4) תכנית הלימודים 'תרבות יהודית ישראלית'

45. תכנית הלימודים 'תרבות יהודית ישראלית' (להלן: "תכנית הלימודים") שנכתבה עבור מקצוע הלימוד החדש אשר נושא את אותו שם, פורסמה לראשונה בחודש אפריל 2016, והחלה להיכנס בהדרגה בשנת הלימודים תשע"ז. כך גם חומרי הלימוד נשוא התכנית פורסמו בהדרגה, במהלך שנת הלימודים הראשונה להפעלתה.

46. מראשיתו ובהגדרתו, נקבע כי מקצוע הלימוד "תרבות יהודית – ישראלית", והתכנית שנכתבה עבורו, **מיועדים לתלמידי מערכת החינוך הממלכתית הכללית בכיתות א'-ט' – להם ואך להם**, והוא הוגדר כ'תחום דעת' אשר:

"נועד לחזק ולהעמיק את הזהות היהודית – ציונית – ישראלית של תלמידי

מערכת החינוך הממלכתית, את הידע שלהם ואת תחושת השייכות שלהם

וכן את אחריותם ומחויבותם לעם, למורשת ולתרבות היהודית - ישראלית."

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנו, העתק חוזר מנכ"ל מיולי 2017 – 'מקצוע תרבות יהודית – ישראלית', **כנספח 10.**

47. עיון במבוא לתכנית הלימודים, מגלה שהיא מבוססת על שני 'רציונלים' עיקריים, והם:

האחד - רציונל מוצהר אך כוזב – מתן 'מענה' לצורך 'ייחודי' שאינו קיים

48. בניסיון לטשטש את מהותה הברורה והפסולה של תכנית הלימודים, אשר תואר להלן, מצביעים הוגי התכנית על כך שהציבור אשר שולח את ילדיו למוסדות החינוך הממלכתי 'אינו עשוי מקשה אחת', ועל כן:

"...התכנית מנסה לענות על צורך ייחודי לתלמידי בתי הספר בחינוך

הממלכתי: תלמידים אלה באים מבתים בעלי מגוון זהויות חילוניות

ומסורתיות ולעתים אף דתיות..."¹¹ וכי:

"...תלמידים רבים במערכת החינוך הממלכתית הבאים מבתים המגדירים את

יהדותם כ'מסורתית' אינם מוצאים בתוכנית הלימודים הקיימת (מעבר

ללימודי התנ"ך) מספיק תכנים יהודיים משמעותיים, וגם לא ביטוי מספק

למורשת המשפחתית שלהם (מתוך עולם המנהגים והמסורות של עדות

וקהילות ישראל)... התוכנית הנוכחית רואה איפה לנגד עיניה את מגוון

הזהויות של תלמידי מערכת החינוך הממלכתית, על פני כל הרצף, ומבקשת

לתת להן ביטוי ומענה הולם...".

¹¹ מתוך המבוא לתוכנית 'תרבות יהודית ישראלית', עמ' 8.

49. ונזכיר – דברים אלה נכתבים בשנת 2017, אך דומה כי נכתבו בשנות החמישים של המאה הקודמת, משל (עדיין) לא באו לעולם מערכת החינוך הממלכתית משלבת, או לחילופין תכנית הלימודים תל"י. שהרי כבר ראינו והראינו, כי מסגרות לימוד אלה נועדות בדיוק נמרץ ל'אותם תלמידים המגדירים את יהדותם מסורתית ואינם מוצאים בתכנית הלימודים הקיימת מספיק 'תכנים יהודיים משמעותיים'!
50. העותרים יטענו, כי למעשה הוגי התכנית מנסים, כביכול, 'לפתור' בעיה שכבר נפתרה, ולענות על 'צורך ייחודי' שכבר אינו קיים.

השני - רציונל המהווה את מטרתה האמיתית של תכנית הלימודים – יש 'לתקן' את ציבור התלמידים החילוני

51. אחד המאפיינים הבולטים של חלק הארי של הציבור השולח את ילדיו אל מוסדות החינוך הממלכתי, הוא - הגדרת יהדותו כ'אתנית לאומית', ללא מאפיינים דתיים.
52. מכאן, שהולדתה של תכנית הלימודים הינה בחטא, לפי שהיא מתייגת מאפיין מהותי זה של הציבור החילוני משל היה 'בעיה' שיש לפתור, כפי שעולה מהמבוא לתוכנית שם נקבע:
- "... לגבי רבים מבוגרי המערכת הממלכתית הבאים מבתים חילוניים, הקשר בין ישראליותם ליהדותם הפך אתני בלבד, וכפועל יוצא מכך, חשים רבים מהם בנתק בין זהותם הישראלית וזהותם היהודית."¹²

- מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, תכנית הלימודים תרבות יהודית ישראלית, **כנספח 11.**
53. קביעה זו, אשר לא יכולה הייתה להיות מנוסחת בלשון ברורה יותר, מעידה על המהות האינדוקטרינרית האמיתית של תכנית הלימודים, אשר הולדתה בקביעה כי קיים 'פגם' במאפיין מהותי של הציבור החילוני ומכאן – שיש 'לחנכו מחדש' על מנת 'לתקן' פגם זה.
54. שהרי, כך עולה בבירור מהציטוט למעלה, 'לא יעלה על הדעת כי הקשר בין ישראלי ובין יהדותו יהיה 'אתני (לאומי) בלבד'!

55. ועל כך ישאלו ויקשו העותרים – מדוע 'אתני בלבד'? בידי מי הזכות להכתיב לאזרח מאזרחי המדינה מה תהיה זהותו הדתית? האם זה תפקידה של מערכת החינוך לקבוע זאת? האם זוהי סמכותו של שר החינוך?
56. מדוע, ככל שהדבר נוגע לציבור ההורים/תלמידים, אשר חפץ בחינוך בעל זהות/מאפיינים מסורתיים יותר ואף דתיים יותר, אך לא דתיים במלואם, נרתמת מערכת החינוך ו'משנתה בשבילם', תוך יצירת מסגרות ייחודיות כגון תל"י והחינוך המשלב, וכאשר הדבר נוגע לזהותם/מאפייניהם של ציבור ההורים/תלמידים החילוניים, הרואים ביהדותם כ'אתנית', רואה עצמה מערכת החינוך ככזו אשר תפקידה לשנות אותם!?

57. העותרים יטענו, כי שאיפה זו, מטרתה זו של התכנית, אשר מקעקעת את עצם זכותם הבסיסית, היסודית והחוקתית של אזרחיה החילוניים של המדינה לשמור על ולשמר את זהותם, זכותם לחופש מדת והאוטונומיה החינוכית תרבותית שלהם – זאת כפי שיפורט להלן בפרק המשפטי של עתירה זו - די בה כדי לחייב את הקביעה - עוד לפני בחינת תכני התכנית עצמה – כי היא אינה יכולה להתקיים במשטר דמוקרטי, ומשכך חייבת להיעלם מן העולם.

¹² מתוך **נספח 11** - המבוא לתוכנית 'תרבות יהודית ישראלית', עמ' 8. הדגשים הם של הח"מ.

58. המשיב ו/או מי מטעמו טוענים כי תכנית הלימודים הינה 'שיאו של תהליך אשר החל עוד בשנת 1991, עם הקמת ועדת שנהר¹³ וכי במטרותיה היא באה להגשים את מסקנותיה של וועדה זו, ובין השאר לטפח את הבוגר הרצוי של מערכת החינוך :

"כמי שחש שייכות, הזדהות ואחריות לתרבותו ולמורשתו היהודית - ישראלית, לא מתוך עמדה סגורה ומסתגרת, אלא מתוך גישה פלורליסטית, פתוחה וביקורתית, ומתוך נאמנו לערכים דמוקרטיים והומניסטיים כלל אנושיים".

59. אלא שהלכה למעשה, מהותה, מאפייניה ותכניה של תכנית הלימודים לא זו בלבד שאינם עולים בקנה אחד עם עקרונות ועדת שנהר, חרף יומרתם של הוגיה להציגה ככזו, כאמור, אלא אף סותרים אותן באופן מהדהד, זאת כפי שעולה מחוות דעתה של פרופ' עליזה שנהר – מי אשר, כאמור, עמדה בראשות 'הוועדה לבדיקת מצב לימודי היהדות בחינוך הממלכתי', אשר המלצותיה פורסמו בשנת 1994 [ראה **נספח 2** לעתירה זו].

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, חוות דעתה של פרופ' שנהר, כנספח 12.

60. תקצר היריעה מלהקיף את מכלול הדוגמאות התומכות במסקנה דלעיל, כמו גם במסקנה בדבר אי התאמתה של התכנית לקהל החילוני השבוי עליו היא נכפית, על כן נביא להלן מספר דוגמאות, בקציר האומר בלבד, תוך התייחסות למסקנות החותכות העולות מעיון מדוקדק בתכנית הלימודים ותכניה :

60.1. **תכנית הלימודים נקבעה כמקצוע חדש, נפרד, ללימודי יהדות**, זאת בניגוד גמור

לעמדת ועדת שנהר, כי יש לחתור ללימוד מקצועות היהדות באופן שידגיש את אופייה כמקצועות הומניסטיים מנחילי תרבות וערכים המעניקים כלים לבניית השקפת עולם, וכי יש להימנע מהעמדת לימוד תולדות עם ישראל, יצירתו ותרבותו בהקשר של הסתגרות או הטפה'.

60.2. וועדת שנהר כיוונה להעמקת הלימוד הדיסציפלינרי במקצועות היהדות הקיימים ולימוד בין-תחומי בין מקצועות היהדות השונים, בינם לבין עצמם ובינם למקצועות הומניסטיים אחרים ולא ליצירת מקצוע יהדות נוסף, חדש ומסתגר.

60.3. **כותבי תכנית הלימודים נוטלים על עצמם תפקיד של מגבשי זהות**, תוך רמיזה

כי זהותם היהודית של אלה המגיעים מבתים חילוניים פגומה, בעוד שוועדת שנהר הקפידה להבהיר שהציבור שאליו היא מכוונת הוא ציבור חילוני, חופשי, כללי, ציבור ערכי הרואה ביהדות תרבות לאומית, פלורליסטית, הנתונה בהתהוות, תוך הדגשה שהיהדות החילונית, החופשית, היא זהות יהודית בעלת מטען ערכי חיובי.¹⁴

60.4. זאת ועוד, כל ענייני הזהות אינם זוכים לדיון ראוי, וזכותו של התלמיד, כאדם ריבוני, לגבש את זהותו באופן ספקני וביקורתי, תוך מימוש מטרת החינוך העוסקת בחיזוק המחשבה העצמאית, אינה מוצאת ביטוי ראוי בתכנית הלימודים.

¹³ ראה תגובה מקדמית מטעם משרד החינוך בבג"ץ 8201/17.

14 ראה **נספח 2** - "עם ועולם" ע' 11

60.5. התכנית עוסקת בנושאים רבים, המנוגדים לאורח חייו ולתפישת עולמו של האדם החילוני והיא כוללת החדרת תכנים אמוניים כמצוות ותפילה, פיוטים ומזמורים והנחייה, בין אם סמויה ובין אם גלויה, לקיום פרקטיקות דתיות. לדוג' – במבוא לתכנית הלימודים נכתב:

"כך למשל, המרכיב הדתי בתרבות היהודית, הכולל את מושג האלוהים, וכן היבטים שונים של קדושה ופולחן, התגלות והשגחה ועוד, התפתח במהלך ההיסטוריה היהודית גם כביטוי ליצירה רוחנית, להשראה דתית, לתודעה מוסרית ולעשייה חברתית של יחידים וקהילות."¹⁵

60.6. העותרים ישאלו – היכן הביטוי לחשיבה הביקורתית והספקנות בדבר עצם קיומו של האל בכלל, כפי שהיא באה לידי ביטוי בחוגים היהודיים החילוניים ובתרבות היהודית, היום ולאורך ההיסטוריה היהודית?

60.7. תכנית הלימודים אינה נותנת מקום לתרבויות המגוונות המתקיימות במרחב היהודי, ומדגישה את התרבות היהודית הדתית אמונית כבסיס המשותף והיחיד לכלל האוכלוסייה היהודית בישראל.

60.8. **רשימת מושגי היסוד והטקסטים המוצעים בתכנית מצביעים על שליטה כמעט מוחלטת של תכנים דתיים** - כאשר הטקסטים מהתרבות העברית חילונית אינם מספקים אלטרנטיבה לציר הדתי, או מקבלים ביטוי ומעמד אוטונומיים. במקום - נבחרו כאלה אשר משמרים את היסוד הדתי, כאילו לא קיים שיח יהודי אחר.

60.9. כך, בספרי הלימוד השונים, שנכתבו בהלימה לתכנית הלימודים, נמצא כי אין בתרבות העברית המודרנית הענפה דבר מלבד הדהוד של התרבות היהודית הדתית אמונית.

60.10. לדוג' – ציטוט השיר "שביל באמצע שביל בצד" מובא כדי להראות כמה חשוב להתכונן לשבת.

60.11. דוגמאות נוספות הן ציון שיר של לאה נאור שמתאר 'מה קרה כשקיבלו את התורה', ציטוט מחנה סנש שמחליטה לצום ביום כיפור או ציטוט, מכל כתביו של "אחד העם", רק אמירה שלו על כך ש"השבת שמרה על עם ישראל", מבלי להתייחס להקשר בו נאמרה ולתפיסת עולמו החילונית המשקפת גישה ספקנית לקיומו של אל.

60.12. זאת ועוד, החלק המכריע של הטקסטים המלווים את תכנית הלימודים לקוחים ממקורות יהודיים – אמוניים, המדגישים בין היתר את סמכות ההלכה.

60.13. עיון בטקסטים ובמקורות אליהם מפנה תכנית הלימודים מצביע על כך שלרובם קשר הדוק ליהדות הדתית.

60.14. יתירה מכך, חלקם של חומרי הלימוד לקוחים מתוך תכנים של תכנית תל"י או כאלה המיועדים לזרם המשלב, וחלקם – חומרים המיועדים לזרם החינוך הממלכתי-דתי.

¹⁵ מתוך נספח 11 - תכנית הלימודים, עמ' 7.

60.15. גם חומרים שנכתבו על ידי ארגונים פלורליסטיים, המדברים בשם ההתחדשות היהודית, עוסקים בעיקר בתכנים יהודיים דתיים.

60.16. העיסוק בסידור ובתפילה, בדף הגמרא ובפיוט, בשבת ובחג, נעשה באופן אינדוקטרינרי, המעמיד את המקור ההלכתי בעמדה שמקשה על ביקורת וספק, מונעת מהלומד למידה משמעותית באמת בכל הקשור לגיבוש זהותו ולמקומו של המרכיב החילוני בה.

60.17. בולט גם הדגש הרב שניתן בתכנית על לימודי תפילות ופיוטים דתיים, שאינם מתאימים לרוח דו"ח וועדת שנהר ולצרכי הקהילה אותה תכנית הלימודים משרתת.

60.18. בעניין זה נפנה אל 'קול קורא' שהוצא על ידי אגף א' מורשת במשרד החינוך לכתבת תכניות להכשרת מורים שתשלבנה הוראת מקרא ותי"י, שם נכתב:

"שיתוף הפעולה בהוראת שני המקצועות, תנ"ך ותרבות יהודית-ישראלית, מבוסס, כאמור בראש המסמך, על המשותף ביניהם, תוך הכרה במה שמייחד כל אחד מהם. היחס בין המקרא לתרבות היהודית-ישראלית הוא כיחס בין השורש לענפים. כמעט כל טקסט בתרבות היהודית-ישראלית מתייחס באופן פרשני או נושאי למקור מקראי, כן כל טקסט מקראי שולח אל ההיסטוריה היהודית שלוחות פרשניות הנותנות מענה לסוגיות המעסיקות את בני התקופה בה נוצרו. כמו כן, יש לא מעט נושאים משיקים ואף משותפים בין שני תחומי הדעת: פרשנות הפשט ופרשנות ספרותית של המקרא, עיסוק בפרשת השבוע, המקורות לחגי ישראל, ההשראה לזמר העברי ועוד."

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, 'קול קורא' תשע"ט להכשרת מורות ומורים במקצועות היהדות לחינוך הממלכתי-יהודי כללי, **כנספח 13**.

60.19. כך, משרד החינוך למעשה מודה כי תכנית הלימודים עוסקת בעיקר בתכנים יהודיים דתיים ובמקורות מקראיים ופרשניים, ולא ב'מגוון מקורות', כמוצהר, באופן אשר בוודאי אינו עולה בקנה אחד עם השקפת עולמו, תרבותו ועולמו של הציבור החילוני.

60.20. **תכנית הלימודים מתעלמת מהצורך להדגיש את היותה של היהדות החילונית/חופשית בעלת מטען ערכי חיובי, הצומחת מתוך החוויה היהודית מודרנית, ולא רק העתיקה, תוך מיזוג ערכים מתרבות ישראל ומתרבות העמים ותוך עיצוב זהות ומנהגים ייחודיים.** לכן, לדוגמא, אין התכנית מציגה כיצד המודרנה ותרבות המערב השפיעו על יצירתה של התרבות העברית והתפתחותה של התנועה הציונית אלא מציגים מצג לפיו התרבות העברית היא מעיין 'גמד הנשען על כתפי הענק הדתי-אמוני', היונקת את השראתה רק מהתרבות היהודית הדתית-אמונית ואין לה זכות קיום בלי החיבור לתרבות הדתית-אמונית הזאת.

60.21. כך, לדוג', בפתיח לתכנית הלימודים לכיתה ה', העוסקת ב'תפילת האדם', נכתב כי תשאל השאלה 'מה מסדר הסידור? מה יכול הסידור להעניק לפרט ולקהילה, ומה מקום התפילה, אם בכלל, בחיי האדם החילוני?'

- 60.22. אלא שלמעשה אין עסקינן ב'שאלה' אמיתית המצריכה דיון פתוח, אלא כ'שאלה' לה פתרון ברור והוא – כי 'תפילה' הינה (גם) עניין הרלוונטי אף לציבור החילוני.
- 60.23. עוד נפנה בעניין זה גם אל הפתיח לתכנית הלימודים לכתה ו', שם יש הבטחה לעסוק ב"שאלה היסודית של 'מצווה' לאדם חילוני ריבוני...", שאלה שהינה כמובן חשובה ומהותית.
- 60.24. אולם, קריאה מדוקדקת של תכנית הלימודים מצביעה בבירור על כך שהיא אינה מכוונת להטלת ספק ברעיון, אלא מקדמת את הטענה כי 'מצווה' הינה קונספט הרלוונטי גם לציבור החילוני.
- 60.25. זאת ועוד, התכנית גדושה בבולטות ניכרת לפרקטיקות ולטקסטים דתיים.
- 60.26. כך למשל, רשימת מושגי היסוד בתכנית הלימודים לכתה ה', במסגרת הוראת הנושא "תפילת האדם": סידור, פיוט ושירי תפילה מודרניים, מכילה רק מושגים שמקורם ועניינם בדת: תפילה, טקס, בית כנסת, "מקדש מעט", "קבע" ו"תחנונים", "כוונת הלב", סידור/מחזור תפילה; שחרית, מנחה, מעריב, מוסף, נעילה; ברכות לסוגיהן: נהנין (בהן ברכת המזון), הודאה (בהן ברכות השחר, ברכת האילנות), מצוות; שבח; בקשה; תפילת הדרך, ברכת הגומל; תפילת הגשם, "ותן טל ומטר לברכה"; תפילה בציבור (מניין), תפילת הרבים, טלית ותפילין; ש"ץ, קדיש, קדושה וקריאת התורה.¹⁶
- 60.27. **אין חולק כי (גם) תלמידי הציבור החילוני חשוב שידעו על קיומה של אמונה ותפילה, תוך הבנת הקשרה. אך כפי שהראנו לעיל, תכניות הלימודים וספרי הלימוד במקצועות השונים כבר כוללים התייחסויות למכביר לעניינים אלה.**
- 60.28. **חמור מכך - תכנית הלימודים מתמקדת דווקא ובכוונת מכוון בחשיפת התלמידים באופן בלתי מבוקר לטקסטים המתייחסים לפולחן דתי כפרקטיקה מחייבת או לקיום האל כעובדה, וזאת מהטעם כי עסקינן בתכנית אינדוקטרינרית, ששמה לה למטרה לתקן את ה"פגם" שבזהותם היהודית של החילוניים ולשכנע אותם שהם חייבים לאמץ את האמונה והתפילה כחלק מזהותם.**
- 60.29. כדוג' נוספת נפנה אל תכנית הלימודים לכיתה א', ואל מטרתה המוצהרת: **"... להניח תשתית אוריינית יהודית בסיסית... בבחינת 'גרסא דינקותא' (גרסת הינקות, שהנלמד בה, בעיקר בעל פה, נטבע בנפש הילד)"¹⁷**
- 60.30. ומהי התשתית? פיוטים, תפילות ומצוות – לכאורה במטרה להציג ערכים נעלים כגון דרך ארץ, כבוד לבריות, ערבות הדדית וקבלת השונה. אלא שערכים אלה מוגשים לילד הרך לא כערכי מוסר אוניברסליים, הראויים להילמד, אלא כערכים יהודיים, שמקורם בתורה – זו בכתב וזו שבעל פה.
- 60.31. כך, כחוט השני העובר בתכני תכנית הלימודים כולה, נעשה ניכוס ערכים כלל אנושיים ליהדות, כאילו מקורם בה והצגת הערכים והמוסר הכלל אנושיים כערכים יהודיים, במקום הצגת הכתבים היהודים כשיקוף פרטיקולרי של ערכים אוניברסליים הקיימים גם בתרבויות אחרות, ובדרך שתשקף את האופן בו מתמודדת החברה האנושית לאורך ההיסטוריה עם הדילמות המוסריות שבבסיס ערכים אלה.

¹⁶ מתוך **נספח 11** - תכנית הלימודים "תרבות יהודית-ישראלית", ע' 43

¹⁷ מתוך **נספח 11** - תכנית הלימודים, עמ' 16.

- 60.32. **עיוות ההיסטוריה הציונית/ישראלית** – הציונות והתרבות העברית מוצגות בהמשך ישיר לתרבות היהודית האמונית, תוך אי מתן עדות כלשהי לשבר מהיהדות האמונית אשר עמד בבסיס תנועה ההשכלה ועמד בבסיס התנועה הציונית, או לעובדה כי הציונות התפתחה מתנועת ההשכלה.
- 60.33. לעומת זאת, מחומרי הלימוד שאושרו לתכנית הלימודים עולה כי, למשל, הציונות לא הייתה חילונית אלא החלה מעליית תלמידי הגר"א בתחילת המאה ה-19¹⁸.
- 60.34. **היעדר טקסטים לא יהודיים** – היהדות מראשיתה נמצאה ביחסי גומלין עם תרבויות אחרות. אלא שיחסים אלה הודרו מתכנית הלימודים.
- 60.35. כך נמנעה הצגת העובדה כי ערכים כלל אנושיים מצאו ביטויים ביהדות כמו גם בתרבויות אחרות, כי חגים ופולחנים נוצרו בהשראת, בדיאלוג עם או תוך התנגדות לחגים ופולחנים זרים וכי יש מקבילות בתרבויות אחרות לכל מה שקיים ביהדות.
- 60.36. **ערבוב בין ערכים לפולחן ופולקלור** – תכנית הלימודים אינה מבחינה בין חינוך ערכי, לימוד פולקלור ולימוד פולחן דתי (במסווה של פולקלור). בכך התכנית מעודדת פולחן דתי, ובה בעת מעמידה את הפולקלור והפולחן כשווי ערך ללימוד הערכי.
- 60.37. כך נהפכים האתנוצנטריות, הפולחן הדתי, והמסורות העממיות לערכים בפני עצמם.
- 60.38. **קישט דתי – תכנית הלימודים מציגה רק את הצד היפה והנעים של היהדות ובכך מציגה תמונה מעוותת שלה**. כך, ציבור התלמידים לא נחשף גם לצדדים האפלים של התרבות היהודית ("שפוך חמתך על הגויים", "ברוך שלא עשני אישה" וכו') על מנת לאפשר להם עמדה ביקורתית ראויה על תרבותם.
- 60.39. **העדפת הזהות היהודית על זהויות אחרות** – בעוד החילונים רואים עצמם כבעלי זהויות רבות ומגוונות: ישראלית, יהודית, חילונית, ציונית, מערבית, מזרח תיכונית, קוסמופוליטית וכו', הרי שתכנית הלימודים נותנת עדיפות קיצונית לזהות היהודית תוך צמצום עד דיכוי של הזהויות האחרות, ותוך שהיא מציבה סדר עדיפויות לקוי בעיצוב אישיותם – ראשית יהודים, אחר כך ישראלים ורק לבסוף בני אדם, שהרי זאת הגדרת המטרה שלה – "פיתוח אישיותם וזהותם של התלמידים כיהודים, כישראלים וכבני אדם"¹⁹.
61. מכל האמור לעיל – אשר שוב יודגש כי מובא על קצה המזלג בלבד – עולה כי מאפייניה של תכנית הלימודים עולים בקנה אחד עם מאפייני, הגדרות ומטרות תכנית תל"י או מערכת החינוך הממלכתית משלבת, **זאת כפי שעולה בבירור מעיון, בין השאר, בתכנית הלימודים תל"י [נספח 4' לעתירה זו] ו/או מחוזר המנכ"ל בקשר לחינוך המשלב ומטרותיו [נספח 6 לעתירה זו]**, שתיהן מתמקדות בארון הספרים היהודי, בדגש על טקסטים מספרות חז"ל ומקרא, בעיסוק בלוח השנה היהודי ומועדיו ובסוגיות ערכיות באספקלריה יהודית דתית.
62. כאמור, תכנית תל"י ומערכת החינוך הממלכתית משלבת באו לעולם כדי לשרת את צרכיהם של ציבור ההורים והתלמידים המגדירים עצמם כמסורתיים או ככאלה אשר מבקשים 'לעסוק או לחזק את הזהות היהודית'.

¹⁸ ראה מפתחות לעצמאות ואחריות לכתה ו'. הוצאת חלד 2017

¹⁹ מתוך **נספח 11** – תכנית הלימודים 'תרבות יהודית ישראלית', עמ' 6.

63. לעומתם - ציבור ההורים והתלמידים החילוני – אשר מבקש לשמור על אורחות חייו, מאפייניו וזהותו כיהודים אתניים – נותר חסר בחירה וחסר יכולת להימנע מכפייתה עליו של תכנית לימודים שהוגדרה – עבורו – כתכנית חובה, אשר מטרתה המוצהרת הינה 'תיקונו' ואשר תכניה אינם מבטאים, אלא דווקא זרים ועוינים את האוטונומיה התרבותית לה הוא זכאי.

ד. מיצוי הליכים

64. כבר בסמוך לאחר פרסומה ובמשך תקופה ארוכה, פעלו העותרים לבחינתה של תכנית הלימודים ובניסיון לבוא בדברים עם הוגיה, בניסיון להבהיר ולהעביר את עמדתם בנוגע אליה.

65. בין השאר, התקיימה, בחודש פברואר 2017, פגישה רבת משתתפים בה נטלו חלק ראשי אגף מורשת במשרד החינוך וחברים מצוות ההיגוי של העותרים.

66. בחודש מרץ 2017, לאחר ניתוח מעמיק של תכנית הלימודים, פרסמה העותרת 1 נייר עמדה בנושא תכנית הלימודים, אשר נשלח לגורמים הרלוונטיים.

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק נייר העמדה של הפורום החילוני, כנספח 14.

67. לאור הצהרות חוזרות ונשנות של המשיב ומי מטעמו על שינויים מרחיקי לכת הצפויים, במסגרת חומרי לימוד העתידיים להיכתב בהתאם לתכנית, המתינו העותרים להוצאתם של אלה לאור.

68. בין לבין, נעשו ניסיונות חוזרים ונשנים של נציגי הפורום החילוני להיפגש עם המשיב ועם מנכ"ל משרדו, על מנת לדון עמו במצבו של הציבור החילוני המבקש מענה לצרכיו במערכת החינוך הממלכתית, אך בקשתם לא נענתה.

69. ביום 5.9.17 פנה הפורום החילוני אל המשיב ואל מנכ"ל משרד החינוך, תוך פרישת טענותיו באשר לתכנית הלימודים.

70. בתמצית - הועלתה עובדת היותה של תכנית הלימודים, למעשה, תכנית השלמה למוסד חינוך ממלכתי משלב, עובדת כפייתה על ציבור התלמידים החילוני, למרות שהינה מנוגדת לתפיסת עולמם ותוך הפלייתם לעומת ציבור התלמידים המסורתי או הדתי, אשר יכולים לבחור בין החינוך הממלכתי, ממלכתי דתי או ממלכתי משלב.

71. במסגרת פנייה זו נדרש המשיב לשנות באופן רדיקלי את תכני תכנית הלימודים, ולחילופין לבטלה. עוד נדרש המשיב להצביע על הסמכות החוקית להפעלתה של תכנית הלימודים.

72. **פנייה זו של הפורום החילוני לא נענתה.**

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק פניית הפורום החילוני מיום 5.9.17, כנספח 15.

73. ביום 26.9.17 פנה הפורום, פעם נוספת, אל המשיב ואל מנכ"ל משרד החינוך, בפניית המשך לפנייה שלעיל.

74. **דא עקא, גם פנייה זו לא נענתה.**

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק פניית הפורום החילוני, מיום 26.9.17, כנספח

16.

75. בין לבין – התקיימה ביום 14.5.18 פגישה בין יועצו של המשיב, מר עדן ביזמן, ובין יו"ר עמותת הפורום החילוני, שהוגדרה כפגישת הכנה לפני פגישת אנשי הפורום עם המשיב.

76. אלא שפגישה זו מעולם לא התקיימה.

77. ביום 24.10.17 הגישו הפורום החילוני וכן עותרים נוספים, עתירה לבית משפט נכבד זה, כנגד משרד החינוך, במסגרת 8201/17, אשר עסקה באספקט אחד של תכנית הלימודים, והוא – אופן הוראת רצח ראש הממשלה יצחק רבין המנוח (להלן: **"בג"ץ 8201/17**).
78. לאחר קבלת תגובה מקדמית מטעם משרד החינוך וכן דיון במעמד הצדדים, אשר התקיים ביום 13.6.18, משכו העותרים את עתירתם, וזאת בהמלצת בית המשפט הנכבד, תוך שמירת זכותם לחזור ולעתור לאחר מיצוי הליכים.
79. בין הצדדים הוסכם, כי היות שעניינה של תכנית הלימודים (ובמסגרתה התכנים העוסקים ברצח ראש הממשלה, כאמור) הוא בעל רגישות ציבורית, יעשה ניסיון של הידברות ביניהם, כאשר נציגי משרד החינוך הצהירו כי ישמעו את טיעוני העותרים בלב פתוח ונפש חפצה.
80. יצוין, כי במסגרת תגובתו המקדמית לבג"ץ 8201/17, לא התמודד המשיב עם טענות העותרים באשר לאופייה ומהותה של תכנית הלימודים, כפי שבאו לידי ביטוי באספקט נשוא העתירה, אלא הסתפק בהצהרות כלליות על מטרותיה של תכנית הלימודים וטען כי היא באה לעולם לאחר עבודה יסודית ומקיפה של וועדה שהוקמה בנדון.

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק העתירה, התגובה המקדמית לה ופסק הדין בבג"ץ 8201/17, כנספחים 17-18-19, בהתאמה.

81. ממועד מתן פסק הדין בבג"ץ 8201/17 ועד מועד הגשת עתירה זו, הוסיפו העותרים ופעלו לבוא בדברים עם המשיב ונציגיו במטרה להשמיע את טענותיהם.
82. ביום 17.7.18, התקיימה פגישה בנוכחות נציגי הפורום החילוני עם נציגי המשיב, בין השאר בעקבות המלצת בית המשפט העליון במסגרת בג"ץ 8201/17, כאמור, לקיומה של הדברות בטרם הזקקות להליכים משפטיים.
83. במסגרת הפגישה, שהוגדרה על-ידי נציגי המשיבה כ'לא רשמית', ולמעט הבהרה כי תכנית הלימודים תישאר על מכונה, לא ניתנו תשובות לשאלות העותרים ואף הועמקו סימני השאלה בקשר אליה. כך, בין השאר, באשר להגדרת תכנית הלימודים, ניתנה לעותרים תשובה מעורפלת כי **מחד**, עסקינן ב'מקצוע חובה', **ומאידך** – עסקינן בתכנית אשר מיועדת לבתי הספר הממלכתיים בלבד, ומכאן כי ברי כי אין עסקינן בתכנית אשר מהווה חלק מ'לימודי הליבה', וזאת – בניגוד לפרסומים של המשיב ו/או מי מטעמו. בין השאר, לא נענו שאלות העותרים באשר לאופן אישורה של התכנית וכן באשר לשאלה, **האם קיומה חובת ההיוועצות של המשיב עם וועד החינוך, עובר לאישורה, וזאת מכוח סעיף 14 לחוק חינוך ממלכתי.**
84. ביום 13.8.18, שבו ופנו העותרים אל המשיב כמו גם אל מנכ"ל משרד החינוך, תוך פרישת תמצית טענותיהם באשר לתכנית הלימודים ותוך דרישתם כי המשיב:
- 84.1. יבהיר ויפרט מהי הגדרתה של תכנית הלימודים וכנגזרת, יפרט באשר להליך אישורה, לרבות שאלת קיומה של חובת ההיוועצות, ואופן הצגתה.
- 84.2. יבהיר מדוע לא תבוטל תכנית הלימודים ותופסק לאלתר הפעלתה בבתי הספר הממלכתיים ולחילופין – מדוע לא תוגדר התכנית כמקצוע בחירה, ויתאפשר לקהל ציבור התלמידים החילוני לבחור אם ללמוד אותה אם לאו, וכיצד, אם בכלל, להתאים אותה לאופיו, השקפת עולמו ואורחות חייו.

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק פניית העותרים מיום 13.8.18, כנספח 20.

85. **עד מועד הגשת עתירה זו, לא טרח המשיב ו/או מי מטעמו, ליתן את תגובתו לפניית העותרים.**

ה. הטיעון המשפטי

ה(1) מהותו של מקצוע הלימוד – לא תכנית ליבה

86. מושכלת היסוד של מערכת החינוך הישראלית²⁰ הינה, כי 'תכנית חובה', או בשמה האחר 'תכנית ליבה', הינה תכנית אשר הינה:

"...המכנה הלימודי המשותף המחייב את כל הלומדים במערכת החינוך הישראלית"²¹.

ואשר מעצם הגדרתה:

"...נועדה לחשוף כל תלמיד בישראל, באשר הוא, ובלא שום לב למגזר החברתי אליו הוא משתייך, לתכנים לימודיים בסיסיים בעלי אופי כללי, לאומי ואוניברסאלי.. תכנים אלה הם הגרעין הבסיסי, המשותף והמאחד את כל הזרמים השונים בחברה הישראלית"²².

87. מכאן, שמעצם היותו של מקצוע הלימוד מיועד למוסדות החינוך הממלכתי בלבד, אין הוא יכול להיחשב מקצוע חובה/ליבה, והגדרתו ככזה, אם בכלל²³, נגועה באי חוקיות היורדת לשורשו של עניין ואף בהטעיה פשוטה של ציבור התלמידים, הוריהם ומחנכיהם.

88. ממילא - **מהותה, מאפייניה ותכניה** של תכנית הלימודים, שנכתבה עבור מקצוע זה, **כולם מכוונים למגזר אחד** (אותו זה אשר 'צריך תיקון'...), וחותרים תחת עצם מהותו של מונח הליבה, כמפורט לעיל, ככזה אשר מחייב תשתית חינוכית משותפת **מינימלית** לכלל התלמידים במערכת החינוך הישראלית.

89. אם כך, וככל שאין עסקינן במקצוע 'חובה' או 'ליבה', הרי שדה פקטו עסקינן בהכרח במקצוע אשר אינו מקצוע חובה, ואשר מוסדות החינוך הממלכתיים אינם מחויבים בהוראתו, זאת כפי שעולה, בין השאר, מחוזר מנכ"ל **תכנית ליבה**, אשר קובע כי **מוסדות החינוך מחויבים להוראת מקצועות הליבה בלבד**, וכי:

"המקצועות הנלמדים בתכנית זו הם הבסיס המחייב בכל מערכת החינוך, ועל בית-ספר להכריע מה להוסיף על ההיקף המחייב ובאיזה תוקף"

וכי –

"יש להתייחס אל תכנית היסוד (הליבה) כאל הציר שכל בית ספר בונה עליו את תכנית לימודי החובה והבחירה שלו".

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק חוזר מנכ"ל תשס"ו/3(א), כיט בתשרי התשס"ו,

מיום 1.11.05, **כנספח 21**.

²⁰ ראה, בין השאר, את סעיף 4 לחוק

²¹ ראה את חוזר המנכ"ל מיום 1.4.09 (עדכון אחרון מיום 13.7.14).

²² בג"ץ 4805/07 ההדגשות הן של הח"מ.

²³ נפנה אל חוזר מנכ"ל – יולי 2017 – מקצוע תרבות יהודית - ישראלית, אשר אינו כולל הגדרת התכנית 'לחובה' או 'ליבה'.

90. ברי אם כך, כי טענת המשיב ו/או מי מטעמו, כי מקצוע הלימוד הוא חלק מיתכנית ליבה/יתכנית חובה, וחמור מכך – הצגתו ככזה בפני ציבור המורים, הורים ותלמידי בתי הספר הממלכתיים – כלליים, זאת כפי שעולה, בין השאר, **מנספח 13 לעתירה זו - 'קול קורא תשע"ט להכשרת מורות ומורים במקצועות היהדות לחינוך הממלכתי-יהודי כללי' (ראה עמ' 2), שם מוגדרת המקצוע "תרבות יהודית – ישראלית" כ'מקצוע ליבה' – הוא מחדל היורד לשורשו של עניין.**

ה(2) הזכות לחופש מדת

91. מן המפורסמות היא, כי חירותו של הפרט מעוגנת בפסיקתו הענפה של בית משפט זה מאז קום המדינה, כן הינה מעוגנת כיום **בחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו** (סעיפים 2 ו-4).

92. חירות זו כוללת את חירותו של כל פרט לקבוע לעצמו את אורח חייו וצו מצפונו, וכן את זכותו לחופש מדת.

93. ביסוד תכלית זו מונחת ההשקפה כי "אין כל הצדקה להתערבות המדינה בחופש הפרט", וכי "לא מן הראוי להתערב בחיי הפרט, ולכפות על הציבור אורח חיים אשר אינו מקובל על הכלל כולו"²⁴.

94. תפיסה בסיסית בשיטת המשפט הישראלית הינה התפיסה על פיה כל אדם בישראל נהנה מחופש דת ומחופש מדת; לכל אדם בישראל חופש מצפון וחופש מכפיה דתית או אחרת. בעניין זה נקבע כבר כי:

"עקרון-על הוא בישראל – מקורו בשלטון החוק (במובנו המהותי) ובהלכה שיצאה מלפני בתי המשפט – שלאזרח ולתושב בה שמורים גם חופש הדת וגם החופש מדת... אין כופים מצוות דת על מי שאינם שומרי מצוות ועל מי שאינם רוצים בקיום מצוות דת"²⁵.
וכן כי:

"נראה לי, כי בשיווי המשקל העדין בין חופש הדת לבין החופש מדת, יש לזכור היטב כי עצם העובדה שציבור אחד מחזיק בדעות ובאמונות שונות ומתנהג אחרת, גם אם יש בכך פגיעה ברגשות ציבור אחר, אינה מצדיקה למנוע מהציבור הראשון להמשיך לחשוב, להאמין ולהתנהג בהתאם לאותן דעות, אמונות ומנהגים שונים"²⁶.

95. חופש זה – חופש מדת - הוא נגזרת מהאוטונומיה של הרצון הפרטי, והוא מהווה ביטוי להגדרה העצמית של האדם²⁷. עוד נקבע, כי:

"עקרון-על הוא במשפטנו, שמצוות הדת אינן חוק לישראל אלא אם באו אל-תוכו של חוק. ומשבאו אל חוק, מחייבות המצוות לא מכוחן-שלהן אלא מכוחו של החוק. וגם זה עקרון-על הוא במשפטנו, שהיחיד בישראל שמורים לו גם חופש הדת גם החופש מדת".

²⁴ ראה את בגץ 953/01 ח"כ מרינה סולודקין נ' עיריית בית-שמש

²⁵ השופט מ' חשין בבג"ץ 3872/93 מיטראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות, פ"ד מז(5) 485, 497, 507 (להלן: "פרשת מיטראל").

²⁶ השופט מ' חשין בפרשת מיטראל, עמ' 501.

²⁷ בג"ץ 1715/97 לשכת מנהל ההשקעות בישראל נ' שר האוצר, פ"ד נא(4) 367, 383

”זכותו של היחיד שמורה לו לקיים את מצוות דתו באין מפריע, כמובן, כל עוד אין הוא פוגע בסדר הציבורי או בחוק המדינה – והמדינה תגן על זכותו זו מפני מי שיאמר להתנכל לה. בה-בעת שמורה לו ליחיד זכותו כי לא יכפו עליו מצוות שלא לרצונו, והוא החופש מדת. רק חוק הכנסת הוא לבדו בכוחו להורות אחרת, ולאחר היות חוק-היסוד: כבוד האדם וחירותו, גם חוק הכנסת נתון במגבלות הקבועות בחוק היסוד²⁸.

96. עוד נקבע, ב'פרשת מיטראל', כי:

”עקרון על - שמקורו בשלטון החוק (במובנו המהותי) ובהלכה שיצאה מלפני בתי המשפט - הוא שלאזרח ולתושב שמורים גם חופש הדת גם החופש מדת ... מעקרון העל של חופש הדת והחופש מדת תיגזר הלכה, כי אין כופים מצוות דת על מי שאינם שומרי מצוות ועל מי שאינם רוצים בקיום מצוות דת; אין כופים - לא במישרין ולא בעקיפין - אלא על-פי דבר המחוקק הראשי, הוא הכנסת... סמכות הכפייה, לא זו בלבד שחייבת היא להיקבע בחקיקה ראשית, אלא שקביעתה חייבת לבוא באורח ספציפי ומפורשת, ולמצער - מכללא מחויבת החקיקה, כפירוש נדרש מאליו...האינטרס שקנו שומרי מצוות משקלו הוא רב-עד-מכריע בביתם פנימה, וכל עוד מבקשים הם דבר לעצמם. ככל שירחקו מביתם ויקרבו אל רשות הרבים - או אל רשות היחיד של הזולת - או ככל שיבקשו לשלול דבר מן הזולת, כן ייחלש כוחו של אותו אינטרס, והרי כנגדו יעמדו אינטרסים של הזולת, ברשות הרבים או ברשות היחיד שלו”.

97. העותרים יטענו, כי כפייתה של תכנית הלימודים על ציבור התלמידים החילוני – הוא, כאמור, הציבור אשר לא נתונה לו זכות הבחירה במוסדות/מערכות חינוך אחרות, אשר כבר קיימות כמענה לציבור אשר חפץ בחינוך בעל מאפיינים 'יותר יהודיים' – מהווה פגיעה קשה בזכותו החוקתית של ציבור זה לחופש מ – דת.

98. יתירה מכך – עיקרון העובר כחוט השני בתכנית הלימודים, הוא הצגת עולמו של הציבור החילוני (אותו זה אשר מגדיר את יהדותו כ'אתנית בלבד') כ'עולם שבחסר', אותו יש 'למלא בתוכן' יהודי אמוני, בבחינת – 'זוהי (צריכה להיות) תרבותך'.

99. כזו - מהווה תכנית הלימודים פגיעה קשה ולא חוקתית בכבודו של ציבור זה, אשר מבקש דווקא לשמר את תפיסת עולמו, תרבותו ומנהגיו – הנשענים, הישענות כבדה, על 'תרבות עולם', ואשר מאפיינים מהעולם היהודי, הגם שאינם זרים לו ובוודאי חשובים לו, אינם מהווים עבורו את הציר סביבו מתקיימים חייו.

ה(3) זכות ההורים כאפוטרופוסים של ילדיהם לבחור בזרם החינוך בו ילמדו

100. סעיף 14 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות, תשכ"ב-1962 (להלן: "חוק האפוטרופוסות") קובע כי ההורים הם האפוטרופוסים הטבעיים של ילדיהם הקטינים.

101. סעיף 15 לחוק האפוטרופוסות קובע כי אפוטרופוסות ההורים כוללת את החובה והזכות לדאוג לצרכי הקטין, לרבות חינוכו ולימודיו, וכי צמודה לה הרשות לקבוע את מקום מגוריו והסמכות לייצגו.

²⁸ בג"ץ 5016/96, 5025, 5090, 5434 חורב ואח' נ' שר התחבורה ואח', עמ' 106 (להלן: "פרשת חורב").

102. נפנה, בעניין זה אל דבריה של כב' השופטת פרוקצ'יה :
 "משמעות הזכות לחינוך מנקודת ראותו של הפרט משתלבת בזכותם של הורים לגדל ולחנך את ילדיהם בהתאם להשקפת עולמם ואמונתם, בבחינת זכות טבעית העומדת להם מכוח קשר הטבע בינם לבין ילדם"²⁹
103. וכן אל דבריו של כב' השופט שמגר :
 "זכותם של הורים לגדל ולחנך את ילדיהם כראות עיניהם היא זכות חוקתית יסודית, זכות טבעית הטבועה ועולה מן הקשר בין הורים לצאצאיהם. המסגרת המשפחתית אינה עומדת בצד המערכת החוקתית, אלא היא חלק אינטגרלי ממנה. במסגרת היחידה המשפחתית נתונות להורים זכויות המוכרות על-ידי המשפט החוקתי והמוגנות על-ידי. זכותם של הורים להחזיק בילדיהם ולגדלם, על כל הכרוך בכך, היא זכות חוקתית טבעית וראשונית, בבחינת ביטוי לקשר הטבעי שבין הורים לילדיהם...זכות זו באה לידי ביטוי בפרטיות ובאוטונומיה של המשפחה: ההורים אוטונומיים בקבלת החלטות בכל הנוגע לילדיהם - חינוך, דרך חיים, מקום מגורים וכדומה, והתערבות החברה והמדינה בהחלטות אלה היא בבחינת חריג שיש ליתן טעם להצדיקו"³⁰
104. בהתאם, כנדבך של זכות ההורים לחופש מדת, כפי שהוגדר לעיל, קיימת האפשרות לחנך את ילדיהם בהתאם לדת שהם מאמינים בה, או להימנע מהקניית חינוך דתי כלל ועיקר.
105. כדי לממש חופש זה, מוקנית להורים, מכוח החקיקה, הזכות והאפשרות לבחור, כפי שכבר ראינו, בין בית ספר ממלכתי כללי, ובין בית ספר תל"י או בית ספר ממלכתי משלב, או אף בית ספר ממלכתי דתי.
106. זכות זו אף מוגדרת במפורש במסגרת מנשר 'זכויות ההורים בחינוך' מבית היוצר של משרד החינוך, אשר פורסם עוד בטרם התווספה למערכת החינוך מערכת החינוך המשלב.
- מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק מנשר 'זכויות ההורים בחינוך', כנספח 22.
107. מן המפורסמות היא, כי במקרים רבים מתעורר מתח בין האוטונומיה של ההורים לבחור את חינוך ילדיהם כראות עיניהם לבין חובתה של המדינה להבטיח חינוך מינימאלי נאות והולם לכל ילדי ישראל.
108. בעניין זה נקבע, כי :
 "ההתערבות באוטונומיה החינוכית הנתונה להורים תיעשה רק במקרים בהם הפגיעה בזכותו של הילד היא קשה וחמורה"³¹
109. כן נקבע בעניין זה, בהתייחס לתכנית היסוד/תכנית הליבה, כי :
 "על רקע המתח הקיים בין זכות הפרט לחינוך, הניתנת למימוש בתכנים הנקבעים על פי רצון ההורים, בשילוב עם האינטרס הציבורי להעניק תכני חינוך בסיסיים משותפים לכלל התלמידים בלא הבדלי מגזר, נולד הצורך בגיבוש תוכנית יסוד בחינוך, הנקבעת על-ידי המדינה. תוכנית יסוד זו - "תוכנית ליבה" -

²⁹ בג"ץ 4805/07 המרכז לפלורליזם יהודי - התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' משרד החינוך, סב(4) 571 (2008)

³⁰ ע"א 2266/93 פלוני, קטין נ' פלוני, מט(1) 221 (1995)

³¹ בג"ץ 3752/10 אמנון רובינשטיין נ' הכנסת (פורסם בנבו, 17.09.2014) פסקה 37.

נועדה לאזן בין הערכים הנוגדים. מצד אחד, תכניה מכוונים להקנות ערכים משותפים לכלל ילדי ישראל בכל המגזרים, שיהוו חוליה מקשרת ביניהם, ויקנו להם ערכים חשובים לעיצוב אישיותם, ויתרמו לקיום הרמוניה חברתית. מנגד, תכנית זו אמורה להיות מוגבלת בהיקפה, ועליה להתמקד בעיקר- העיקרים, כדי להותיר בידי ההורים מרחב מחיה מספיק למימוש האוטונומיה הנתונה להם לבחור לילדם בזרם החינוך הרצוי להם. בכך, משקפת תכנית הליבה מיזוג ואיזון בין ערך כיבוד האוטונומיה האישית של הפרט בבחירת זרם החינוך הרצוי לו, לבין הצורך להנחיל נורמות מינימום של חינוך והשכלה כלליים, שנועדו להבטיח כי כל ילד בישראל ייחשף לערכים לימודיים וחינוכיים בסיסיים, האמורים להיות נחלתו של כל אזרח במדינה, בלא הבדל השקפת עולם, דת או אמונה. איזון זה נועד למזג בין צורכי הפרט לצרכי הכלל, תוך ויתור הדדי ביניהם³²

110. לאור האמור, העותרים יטענו, כי האיזון האמור, בין זכות הפרט לחינוך ובין האינטרס הציבורי להנחיל לכלל ציבור התלמידים תכני חינוך בסיסיים, מתקיים בכל הנוגע להפעלתה של תכנית היסוד/תכנית הליבה.
111. לעומת זאת, לרבות בבחינת 'מכלל ההן אתה שומע את הלאו', ככל שהדבר נוגע לתכניות השלמה, אשר קביעתן הינה בסמכותו של המשיב, שר החינוך, גוברת זכות הפרט, קרי – זכות הורי התלמידים, כי תוכניות אלה יהלמו את אופי מוסדות החינוך אליהם הם שולחים את ילדיהם.
112. כאן המקום לשוב ולהדגיש, כי טענת העותרים בעניין זה נתמכת למעשה בהוראות חוק החינוך הממלכתי, אשר קבע כי תוכניות השלמה למערכת החינוך הממלכתית – דתית והממלכתית משלבת יותאמו לאופיים של מערכות חינוך אלה, כאשר על מנת להבטיח כי כך יהיה, נקבע כי החלתן תיעשה בכפוף להיוועצות עם/הסכמת המועצות הרלוונטיות.
113. משכך, יטענו העותרים, קביעתן של תוכניות השלמה עבור מוסדות מערכת החינוך הכללית חובה שתיעשה כאשר עיקרון זה – התאמתן לאופי מערכת חינוך זה – תשמש נר לרגלי העוסקים בדבר, וזאת בשים לב להיותו של ציבור התלמידים הפוקד את בתי הספר השייכים לזרם זה, כפי שצינו – קהל שבוי הלכה למעשה, אשר נעדר חלופה חינוכית אחרת ואשר אינו מוגן תחת כנפיה של מועצה ייעודית אשר מתמקדת בשמירת צביונו.

114. כך, על תכנית השלמה לשקף – בהכרח – שונות ברורה ומובחנת מתכניות השלמה אשר מיועדות למערכות החינוך הממלכתית – משלבת והממלכתית דתית, שאם לא כן – מדוע בחר המחוקק להקים את מערכות הלימוד הללו!?

³² בג"ץ 4805/07 המרכז לפלורליזם יהודי - התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' משרד החינוך, סב(4) 571 (2008)

115. העותרים יטענו, כי המשיב, לא זו בלבד שלא פעל כנדרש וכמפורט לעיל, אלא דווקא להיפך – **ניצל, בכונת מכון**, את פגיעותו של ציבור התלמידים החילוני, ופעל לכפייה עליהם של תכנית הלימודים תוך התעלמות מפגיעה מזכותם החוקתית לחופש מדת, וזאת, בניגוד להוראות הדין והפסיקה.
116. העותרים יוסיפו ויטענו, כי קביעתו של המשיב ו/או מי מטעמו, כי מקצוע הלימוד הינו 'מקצוע חובה', וכי תכנית הלימודים שנכתבה עבורו הינה תכנית מחייבת, ולא תכנית רשות או בחירה, לא זו בלבד שהיא נעדרת חוקיות, אלא שיש בה אף כדי להחמיר את הפגיעה בזכותם של הורי התלמידים לחופש מדת.
117. וזאת למה? בראש ובראשונה כי, כאמור, מקצוע הלימוד אינו יכול להיות חלק מתכנית הליבה.
118. גם הגדרתה של תכנית הלימודים כ'תכנית השלמה' אינה יכולה, בשום אופן לעמוד, וזאת במיוחד לאור העובדה כי עסקינן בתכנית אשר תכניה אינה מותאמים, כאמור, לציבור התלמידים הפוקד את מוסדות החינוך של מערכת החינוך הממלכתית כללית, באופן העולה כדי פגיעה חמורה בזכותם של תלמידים אלה לחופש מ – דת.
119. פגיעה זו הינה אף חמורה יותר, וזאת לאור הממצאים המדאיגים, העולים ממחקר שנערך על ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת, בדבר היעדר המודעות בקרב הורי התלמידים ברחבי הארץ לאפשרות לפעול וליזום הכנתן של תכניות השלמה, וגם בשל הסרבול הביורוקרטי הכרוך ביוזמה כזו.

מצ"ב לעתירה זו, כחלק בלתי נפרד הימנה, העתק המחקר בדבר תוכניות השלמה על פי בקשת הורים, מיום 20.7.04, **כנסת 23**.

ה(4) קביעתה והפעלתה של תכנית הלימודים - בחוסר סמכות

120. הדרישה שלפיה הרשות המנהלית תפעל אך ורק בגדר הסמכות הנתונה לה נובעת, כידוע, מעקרונות היסוד של המשטר הדמוקרטי ושל המשפט המנהלי.
121. כך, פעולה או החלטה של רשות מנהלית שלא בהתאם לתפקיד שאותו היא נועדה למלא, משמעה פעולה בחוסר סמכות במובן הפונקציונלי, אשר נתפש כמקרה החריף ביותר של חוסר סמכות³³.
122. העותרים יטענו, כי החלטת המשיב לשלב, במוסדות החינוך של מערכת החינוך הכללית, את מקצוע הלימוד, ולהפעיל את תכנית הלימודים - אשר במהותה ותכניה מהווה באופן מובהק תכנית השלמה המיועדת למערכת החינוך הממלכתית משלבת - כאמור באופן אשר פוגע, פגיעה אנושה, בזכות הורי התלמידים להקנות לילדיהם חינוך המבוסס על חופש מדת, ואשר שומר על צביונם כמי שמגדירים עצמם חילוניים ואת מרכיב היהדות בזהותם כאתני – נגועה בחוסר סמכות, תוך התעלמות מהוראות חוק החינוך הממלכתי, ובפרט הוראות סעיף 1 שלו, אשר מגדירות את מוסדות החינוך הממלכתי המשלב בנבדל ממוסדות החינוך הכללי.
123. עוד יטענו העותרים, כי ככל שפעולת המשיב נעשתה מבלי שמילא את חובת ההיוועצות המוטלת עליו מכוח הוראת סעיף 14 לחוק החינוך הממלכתי – וראיה כי עשה כן לא קיבלו העותרים, למרות דרישתם המפורשת בעניין זה – הרי שיש בכך נדבך נוסף וחמור של פעולה בחוסר סמכות.

³³ ראה את בג"צ 585/01 **קלכמן נ' ראש המטה הכללי**, פ"ס נח(1) 694 (2003).

124. העותרים יטענו, כי בפעולתו זו נטולת הסמכות, גורם המשיב - זה פאקטו - לביטול מערכת החינוך הכללית, על כל המשתמע ונובע מכך, וזאת, בין השאר, בניגוד להוראות סעיף 44 לחוק, הקובעות תנאים ברורים להפיכת מוסד חינוכי למוסד חינוך ממלכתי משלב, ובין השאר - מחייבות דרישה של (לפחות) שני שלישים מכלל הורי התלמידים ואת הסכמת רוב הצוות הפדגוגי באותו מוסד, לביצוע מהלך זה.

ה(5) קביעתה והפעלתה של תכנית הלימודים - מתוך שיקולים זרים

125. הרשות המנהלית מצווה להפעיל את שיקול דעתה על יסוד השיקולים הרלוונטיים לחוק המסמיך ועל יסוד שיקולים אלה בלבד. בעניין זה נקבע כי:

"...כלל נקוט הוא בשיטתנו כי על הרשות המנהלית לפעול בכל מקרה

ומקרה על יסוד שיקולים ענייניים בלבד"³⁴

126. על דרך השלילה ייאמר, כי אל לה לרשות המנהלית לשקול שיקולים זרים. שיקול החורג ממטרות החוק המסמיך הוא שיקול זר, פסול, ואין הרשות רשאית להתחשב בו³⁵.

127. ומהכלל אל הפרט - העותרים יטענו, כי, למרבית הצער, וכפי שעולה בבירור הן מתכניה של תכנית הלימודים והן ממטרותיה המוצהרות, אשר פורטו לעיל, המשיב ו/או מי מטעמו שמו להם למטרה 'לתקן' את ה'פגם' אותו הם מזהים, לשיטתם ותפיסת עולמם, בראייתו של הציבור החילוני את החיבור שלו ליהדותו כחיבור 'אתני' ולא מבוסס אמונה.

128. מטרה זו אינה ולא יכולה להימנות על אלה המפורטות בחוק החינוך הממלכתי ובוודאי שאינה עולה בקנה אחד עם שיטת המשפט הישראלית, ועקרונות היסודות הנמצאים בבסיסה.

129. יתירה מכך, חוק החינוך הממלכתי, על גלגוליו במהלך השנים, כפי שפורט לעיל, דווקא מצביע על מטרת על הפוכה - קרי, התאמתו לתפיסת העולם ואורח החיים של תלמידיו, על כל גווניהם. והנה, תכנית הלימודים נראית כפועלת מתוך מגמה הפוכה, קרי - 'התאמת' תפיסת העולם ואורח החיים של ציבור התלמידים החילוני לאלה המקובלים בקרב הציבור המסורתי או אף הדתי.

130. העותרים יעלו אף חשש כבד, כי הפעלתה של תכנית הלימודים נועדה כדי לשרת שיקולים זרים נוספים - זרים בתכלית, פוליטיים, אשר לא ניתן לפטור אותם במנוח כתף תוך הפטרת המשפט "הדתה שמדתה".

ה(6) חוסר סבירות קיצוני היורד לשורשו של עניין

131. בהתייחס לחובתה של הרשות ליתן דעתה למכלול השיקולים הרלבנטיים מחד, ולהתעלם מאילו הבלתי רלבנטיים, מאידך ראה בג"צ 145/83 הרמתי ואח' נ' עיריית תל-אביב - יפו, פד"י לו (4) 505, בו נפסק כי:

"אם רשות ... איננה נותנת משקל ראוי לכלל הגורמים הרלבנטיים השונים, או שהתחשבה בעובדה ונתנה משקל לנתונים, שאינם עולים בקנה אחד עם המציאות הקיימת למעשה, כי אז .. ההחלטה חורגת מגדר האופציות הסבירות, ששיקול הדעת המנהלי יכול היה ליצור במקרה הספציפי שנדון בפניו" (שם, ע' 512).

³⁴ ראה את בג"צ 5968/05 עיריית חברון נ' מדינת ישראל, תק-על 2006(1) 2698, עמ' 2701.

³⁵ ראה את בג"צ 10356/02 הס נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, אלוף פיקוד מרכז, פ"ד נח(3), 443.

132. לעניין זה ראה גם את בג"צ 953/87 פורז ואח' נ' ראש עיריית תל-אביב - יפו ואח', פ"ד מב (2) 309 שם נקבע כי:

"זניחה מוחלטת של אחד השיקולים שיש לאזן... (שם: עקרון השוויון; בענייננו: זכות הציבור החילוני לחופש מדת. ד.ק.) משמעה מניה וביה כי החלטת הרשות איננה מאוזנת, ומכאן חוסר סבירותה המובהק" (ר' שם, ע' 337-338).

133. בפסיקת בתי המשפט נקבע, כי הפעלת שיקול דעת מנהלי בסבירות, כוללת, בדרך כלל, שני שלבים עיקריים, כאשר:

133.1. **השלב הראשון** הוא שלב איתור השיקולים הרלוונטיים להפעלת הסמכות – הן אלה הנובעים מהוראות דין ספציפיות, ובענייננו – הוראות חוק חינוך ממלכתי, והן אלה הנובעות מהדין הכללי, קרי - שיקולים הנובעים מערכיה ומעקרונותיה של שיטת המשפט כולה, דוגמת, בענייננו, שוויון וחופש מדת.

133.2. **השלב השני** הוא ביצוע איזון בין השיקולים הרלוונטיים השונים, בין השאר תוך שקילה, ככל שעסקינן בשיקולים מנוגדים, בבחינת הוודאות לפגיעה קשה, במיוחד כאשר עסקינן בהחלטה מנהלית בעלת תחולה כללית³⁶.

134. העותרים יטענו, כי בנסיבות עניינה נשוא עתירה זו, ניתן להכריע בדבר אי סבירותה של החלטת המשיב, הן מהטעם כי שקל, כאמור לעיל, שיקולים שלא מן העניין, המנוגדים לערכיה ועקרונותיה של שיטת המשפט כולה, והן מהטעם כי לא איזן, כראוי, בין השיקולים השונים, ובין השאר לא נתן משקל נכון להגנה על אופיו של ציבור התלמידים החילוני, ככל שעסקינן בתכנית לימודים שאינה מהווה תכנית יסוד.

135. יתירה מכך, הפעלתה של תכנית הלימודים, על אופייה ותכניה כמפורט לעיל, אינה עומדת בקנה אחד עם הצורך לאזן נכון ובאופן שקול בין **מכלול מטרות החינוך הממלכתי**, כפי שהן מפורטות בסעיף 2 לחוק החינוך הממלכתי.

136. נכון, מטרות אלה כוללות את לימוד תורת ישראל, תולדות העם היהודי, מורשת ישראל והמסורת היהודית (ראה סעיף 2(4) לחוק החינוך הממלכתי) – כל אלה, על כך אין חולק, מהווים תכנים ראויים לכל תלמידי מערכת החינוך, והם אכן, כאמור לעיל, נלמדים ומשולבים במקצועות הכלולים בתכנית הליבה.

137. אלא שקיימות גם מטרות נוספות, ובין השאר – **"לחזק את כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית, מחשבה עצמאית ויוזמה, ולפתח מודעות וערנות לתמורות ולחידושים"** (ראה סעיף 2(7) לחוק זה) – מטרות אלה, בשל אופייה האינדוקטרינרי של תכנית הלימודים, אינן באות בה לידי ביטוי.

138. משכך, יטענו העותרים, פעולתו של המשיב נגועה בחוסר סבירות קיצוני היורד לשורשו של עניין, באופן המחייב את התערבותו של בית המשפט הנכבד.

ה(7) קביעתה והפעלתה של תכנית הלימודים – תוך הפליה אסורה

139. אחד הכללים הבסיסיים והחשובים ביותר במשפט המנהלי והציבורי, הוא זה האוסר על הרשות לפעול מתוך הפליה, כאשר עסקינן באיסור רחב ביותר אשר חל, בין היתר, על הפליה מטעמי מין, דת, גיל, ונטייה מינית³⁷.

³⁶ ראה את בג"צ 5129/92 קרמן נ' בית הדין הארצי לעבודה, פ"ד מז(4) 678.

140. איסור ההפליה קשור בקשר בל יינתק בעקרון השוויון שהוא ערך מרכזי ויסודי בשיטת המשפט הישראלית והנטוע במורשת ישראל, במגילת העצמאות, בעקרונות אוניברסליים של האומות המאוחדות, בהלכה הפסוקה פרי בית המשפט העליון, בעקרונות יסוד נוספים, כגון צדק, הגינות ודמוקרטיה, והן בהוראות חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.
141. יש שההפליה תצוף ותעלה על פני הדברים, בבחינת "הדבר מדבר בעד עצמו"³⁸, ויש מקרים בהם נורמה המבחינה בין קבוצות/יחידים על בסיס דת/לאום, נתפשת כ'חשודה' בהפליה.
142. העותרים יטענו, לאור כל המגולל לעיל, כי התנהלות המשיב והפעלתה של תכנית הלימודים בקרב תלמידי מערכת החינוך הכללית, נגועה בהפליה ברורה וקיצונית, 'הצפה ועולה על פני הדברים'.
143. עסקינן בהפליה בין תלמידים חילוניים ובין חבריהם המסורתיים, לפי שאלה האחרונים יכולים לבחור, כפי שפורט לעיל, בין מבחר מערכות, תכניות ומוסדות לימוד ההולמים את תפיסת עולמם ואורחות חייהם בעוד שציבור התלמידים החילוניים נאלץ, בהיעדר כל חלופה אחרת, לפקוד את מוסדות החינוך הכלליים, שם הוא פוגש, כקהל שבוי, את תכנית הלימודים, אשר אופייה ותכניה מנוגדים לתפיסות עולמו.
144. כל זאת, בנוסף להפליה המעוגנת כבר בחוק, בדמות קיומן של מועצות חינוך ותוכניות משלימות המיועדות רק ובנפרד לציבור התלמידים במוסדות המשלבים ו/או הדתיים.

ו. סוף דבר

"... אלה יהודים ואלה יהודים, אדם נשאר אדם..."

שלום חנוך ("אל תקרא לי עם")

145. מכל האמור לעיל עולה תמונה קשה, על פיה נכפית על ציבור התלמידים החילוני - אשר גם כך מופלה לרעה באופן קיצוני מול ציבור התלמידים המסורתי או הדתי, להם כאמור לעיל ניתנת זכות הבחירה בין מספר מסגרות חינוך - תכנית הלימודים אשר אינה עולה בקנה אחד עם השקפת עולמם ואורחות חייהם מבית, ואשר מטרתה המוצהרת הינה 'תיקונם' של אלה, באופן אשר מאיין, הלכה למעשה, את זכותם החוקתית לחופש מדת.
146. **העותרים יישירו מבטם אל המשיב ויציינו, כי הם דבקים בתפיסת עולמם ואורחות חייהם ואינם רואים בהם 'פגם' שיש 'לתקנו'.**
147. **העותרים מבקשים, כי האוטונומיה התרבותית שלהם, גם אם היא לצנינים בעיני מישהו, תוסיף ותישמר, במסגרת שמירה על מכלול זכויותיהם החוקתיות.**

³⁷ ראה את בג"צ 6698/95 קעדאן נ' מנהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד(1) 258.

³⁸ ראה את בג"צ 240/98 עדאלה - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' השר לענייני דתות, פ"ד נב(5) 169.

148. לאור כל האמור לעיל, יתבקש בית המשפט הנכבד להיעתר למבוקש ברישת עתירה זו וכן לעשות את הצו על תנאי לצו סופי ולחייב את המשיב בהוצאות ושכ"ט עו"ד בצירוף מע"מ.

149. **מצ"ב:**

149.1. תצהיר של רם פרומן, יו"ר העותרת 1, כתמיכה לעובדות הנזכרות בעתירה.

149.2. ייפויי כוח מטעם העותרים.

150. מן הדין ומן הצדק לקבל את העתירה.

טל עברי, עו"ד
עברי, קרנר ושות'
משרד עורכי דין

דב קרנר, עו"ד
עברי, קרנר ושות'
משרד עורכי דין

ב"כ העותרים